

STADIUL CERCETĂRILOR ARHEOZOOLOGICE PRIVIND PRE- ȘI PROTOISTORIA DIN TRANSILVANIA

DE

DIANA BINDEA

Materialul faunistic provenit din așezări pre- și protoistorice transilvănene însumează peste 38000 de resturi determinate. Cercetările arheozooloogice au relevat o serie de caracteristici ale vieții socioeconomice în siturile studiate, precum și modificări survenite în gospodărirea și vânarea diverselor specii de-a lungul timpului, din neolitic și până la cucerirea romană. Deși este o știință relativ recent constituită, arheozooloogia a luat amploare în ultimele decenii, fiind explorate din ce în ce mai multe materiale osteologice descoperite cu prilejul săpăturilor arheologice.

I. SCURT ISTORIC AL CERCETĂRILOR ARHEOZOOLOGICE ÎN TRANSILVANIA

Problemele privind paleofauna au atras atenția arheologilor încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea. În 1906, E. Orosz, pe baza determinărilor făcute de A. Koch, dă o listă de specii pentru stațiunea neolitică de la Gura Baciului, care cuprinde specii de mamifere și de nevertebrate¹.

Cercetările resturilor de paleofaună iau o amploare deosebită după anul 1950, când la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Biologie, i-a naștere un colectiv puternic condus de Olga Necrasov, din care făceau parte Sergiu Haimovici și Maria Bulai-Știrbu, care au efectuat diverse studii și pe unele materiale descoperite în situri transilvănene.

În Transilvania, în anii '70, iau naștere colective de cercetare ale paleofaunei la Oradea și Cluj-Napoca. În Oradea, pe lângă Muzeul Țării Crișurilor, Tibor Jurcsák și Eugen Kessler își îndreaptă atenția asupra faunei de păsări de pe teritoriul României, în mod special din Transilvania. Au fost realizate ample studii privind evoluția avifaunei pe teritoriul României. În Cluj-Napoca analizele faunistice ale materialului provenit din săpăturile arheologice sunt începute de Paul Georoceanu și Marin Georoceanu, cărora li se alătură mai târziu Claudiu Lisovschi și mult mai recent Alexandru Gudea.

Ample studii faunistice realizează, în ultimele decenii, Georgeta El Susi. Cercetările sale, care, în ansamblu, privesc toate perioadele istorice, sunt îndreptate și asupra materialelor faunistice din Transilvania.

II. SITURI DIN TRANSILVANIA CU ANALIZE ARHEOZOOLOGICE

Au fost analizate eșantioane faunistice provenite din situri pre- și protoistorice de pe teritoriul Transilvaniei, a căror compoziția calitativă o vom prezenta sumar în continuare (enumerarea speciilor s-a făcut în ordine descrescătoare a ponderii lor). Procentajele mamiferelor domestice și a principalelor mamifere sălbatice (cerb, mistreț, căprior, bour) sunt cuprinse în tabelele 1 și 2.

¹ E. Orosz, *Bacsi-Toroki újabb leletek*, în *Érdelyi Múzeum*, XXIII, 1, 1906, p. 340–341.

EPOCA NEO-ENEOLITICĂ

NEOLITIC TIMPURIU

1. Cultura Starčevo-Criș

a) Gura Baciului (522 resturi determinate personal²) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*, *Bos primigenius*, *Sus scrofa ferus*, *Castor fiber*, *Lepus europaeus*, *Gallus gallus*, *Scolopax rusticola*, *Corvus monedula*, *Grus grus*, *Anser sp.*, *Helix pomatia*, *Helix obvia*, *Unio crassus*, *Cepaea vindobonensis*, *Unio sp.*

În blocul E2, caroul 8, la adâncimea de 40 cm, a fost descoperit un mormânt, M10 (câteva oase umane) cu depunere rituală – oase aparținând unui singur individ de *Bos taurus*, sacrificat sub 1 – 1½ an.

b) Leț (153 resturi determinate personal, material inedit) – *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Ovis aries*, *Capra hircus* și *Canis familiaris*, *Cervus elaphus*, *Bos primigenius*.

c) Zăuan (193 fragmente determinate personal³) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Canis familiaris*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferus*, *Bos primigenius*, *Capreolus capreolus*, *Lepus europaeus*, *Cygnus cygnus*, *Unio sp.*, *Helix sp.*

d) Ocna Sibiului (305 resturi determinate personal, material inedit) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Cervus elaphus*, *Bos primigenius*, *Capreolus capreolus*, *Sus scrofa ferus*, *Rodentia*, *Otis tarda*.

e) Tășnad (39 resturi determinate personal, material inedit) – *Bos taurus*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferus*, *Bos primigenius*, *Rodentia*.

f) Tărtăria (112 resturi determinate personal, material inedit) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Cervus elaphus*, *Bos primigenius*, *Capreolus capreolus*, *Esox lucius*.

g) Livada (110 resturi determinate de G. El Susi⁴) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferus*, *Bos primigenius*.

h) Turia (96 resturi determinate de S. Haimovici⁵) – *Bos taurus*, *Bos primigenius*, *Sus scrofa ferus*, *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*.

i) Seușa (422 resturi determinate de G. El Susi⁶) – *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Capreolus capreolus*, *Cervus elaphus*, *Bos primigenius*.

j) Peștera Cauce (631 resturi determinate de G. El Susi⁷) – *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Bos taurus*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferus*, *Capreolus capreolus*, *Lepus sp.*, *Ursus arctos*.

k) Peștera Lesiana (8 resturi determinate de S. Haimovici⁸) – *Sus scrofa domesticus*.

l) Iernut (157 resturi determinate⁹) – *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Ovis aries* / *Capra sp.*, *Canis familiaris*, *Equus caballus?* (sălbatic), *Talpa europaea*, *Citellus citellus*, *Cervus elaphus*, *Anas platyrhyncha*, *Unio pictorum*, *Helix hortensis*.

m) Suplacu de Barcău (? resturi determinate de T. Jurcsák, E. Kessler¹⁰) – *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Capra hircus*, *Capreolus capreolus*, *Accipiter gentilis*.

² Gh. Lazarovici, Zoia Maxim, *Gura Baciului. Monografie arheologică.*, Bibliotheca Musei Napocensis, XI, Cluj-Napoca, 1995, p. 12–13; Diana Rusu (Bindea), *Analiza materialului faunistic provenit din așezarea Starcevo-Criș de la Gura Baciului. Rapoarte de săpături, Campania 1994.*, în *AMN*, 32/1, 1995, p. 499–506.

³ Diana Bindea, *Materialul faunistic de la Zăuan (jud. Sălaj) aparținând culturii Starčevo-Criș, în Cum scriem istoria? Apelul la științe și dezvoltările metodologice contemporane, Actele simpozionului „Tineri istorici”, IV, 2002 (coord. R. Mârza, Laura Stanciu), Editura Aeternitas, Alba Iulia, 2003, p. 49–57.*

⁴ Georgeta El Susi, *Resturile de faună din așezarea neolitică de la Livada (jud. Cluj)*, în *AMN*, 26–30, 1/2, 1989–1993, p. 333–336.

⁵ S. Haimovici, *Cercetări arheozoologice privind materialul provenit din așezarea de la Turia (jud. Covasna) aparținând culturii Criș*, în *Carpica*, XXIII, p. 259–268.

⁶ Georgeta El Susi, *Determinarea resturilor faunistice dintr-o locuință neolitică timpurie de la Seușa – „La Cărarea Morii” (jud. Alba)*, în *Banatica*, 15, I, 2000, p. 49–57.

⁷ S.A. Luca, C. Roman, D. Diaconescu, H. Ciucudean, Georgeta El Susi, C. Beldiman, *Cercetări arheologice în Peștera Cauce*, vol. II, Sibiu, 2005, p. 95–106.

⁸ S. Haimovici, *Studiul materialului paleofaunistic descoperit în două nivele arheologice din Peștera Lesiana (com. Șuncuiuș, jud. Bihor)*, în *Crisia*, XIX, 1989, p. 393–395.

⁹ N. Vlăsa, *Săpăturile de salvare de la Iernut*, în *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1976, p. 111.

¹⁰ Doina Ignat, *Așezarea neolitică de la Suplacu de Barcău*, în *Materiale și Cercetări arheologice*, XIII, 1979, p. 54; T. Jurcsák, E. Kessler, *Evoluția avifaunei pe teritoriul României (I)*, în *Crisia*, XVI, 1986, p. 604.

NEOLITIC DEZVOLTAT

2. Cultura Turdaș

a) Tăulaș – Deva (50 resturi determinate de M. Știrbu¹¹) – *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa ferus*, *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*

b) Orăștie (1 676 fragmente determinate de G. El Susi¹²) – *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Canis familiaris*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferus*, *Bos primigenius*, *Capreolus capreolus*, *Ursus arctos*.

c) Zau de Câmpie (592 resturi determinate de S. Haimovici, V. Man¹³) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Canis familiaris*, *Cervus elaphus*, *Bos primigenius*, *Capreolus capreolus*, *Sus scrofa ferus*.

d) Peștera Cauce (554 resturi determinate de G. El Susi¹⁴) – *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Bos taurus*, *Canis familiaris*, *Capreolus capreolus*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferus*, *Bos primigenius*, *Lepus europaeus*, *Ursus arctos*, *Meles meles*.

3. Cultura Herpaly

a) Peștiș (135 resturi determinate de T. Jurcsák¹⁵) – *Sus scrofa ferus*, *Meles meles*, *Lepus europaeus*, *Capreolus capreolus*, *Castor fiber*, *Glis glis*, *Cervus elaphus*, *Vulpes vulpes*, *Felis silvestris*, *Ursus arctos*, *Canis lupus*, *Turdidae*, *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*.

4. Cultura Cluj – Cheile Turzii – Lumea Nouă – Iclod (CCTLND)

a) Zau de Câmpie (2 002 resturi determinate personal, material inedit) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Canis familiaris*, *Cervus elaphus*, *Bos primigenius*, *Capreolus capreolus*, *Sus scrofa ferus*, *Lepus europaeus*, *Unio sp.*, *Helix sp.*

A fost descris și un complex, groapa G4, foarte bogată sub aspect faunistic. În această groapă cea mai mare parte a materialului faunistic are aspect de resturi menajere, dar au fost descoperite și părți de animale depuse, motiv pentru care, făcând analogie cu groapa 2 de la Carei elaborăm ipoteza existenței unor depuneri rituale.

b) Cluj-Napoca (82 resturi determinate personal¹⁶) – *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Canis familiaris*, *Sus scrofa ferus*, *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*.

c) Cheile Turzii (278 resturi determinate personal¹⁷) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Canis familiaris*, *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*, *Bos primigenius*, *Sus scrofa ferus*, *Castor fiber*.

d) Iclod (406 resturi determinate personal, material inedit) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Canis familiaris*, *Cervus elaphus*, *Bos primigenius*, *Sus scrofa ferus*, *Capreolus capreolus*, *Equus sp.*, *Helix sp.*

Iclod (3 872 resturi determinate de G. El Susi¹⁸) – *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Canis familiaris*, *Cervus elaphus*, *Bos primigenius*, *Sus scrofa ferus*, *Capreolus capreolus*, *Ursus arctos*, *Castor fiber*, *Martes martes*, *Meles meles*, *Vulpes vulpes*, *Cricetus cricetus*.

¹¹ Maria Bulai-Știrbu, *Studiul resturilor de faună neolitică din stațiunea Tăulaș*, în *AMN*, XXI, 1984, p. 45–47.

¹² Georgeta El Susi, *Analiza resturilor de faună din așezarea neolitică de pe „Dealul Pemilor”*, în S. A. Luca, *Așezări neolitice de pe Valea Mureșului (I). Habitatul turdășean de la Orăștie – Dealul Pemilor (punct X₂)*, Bibliotheca Musei Apulensis, IV, Alba-Iulia, 1997, p. 78–95.

¹³ S. Haimovici, Valeria Man, *Studiul preliminar al faunei aparținând culturii neolitice Turdaș descoperită în așezarea de la Zau de Câmpie (jud. Mureș)*, în *SCIVA*, 37, 4, 1986, p. 333–338; *Marisia*, XV–XXII, 1985–1992, p. 21–27.

¹⁴ S.A. Luca, C. Roman, D. Diaconescu, H. Ciucudean, Georgeta El Susi, C. Beldiman, *op. cit.*, p. 96–98, 106–110.

¹⁵ Doina Ignat, *Contribuții la cunoașterea neoliticului din Bihor*, în *AMN*, X, 1973, p. 482.

¹⁶ Diana Rusu (Bindea), *Câteva observații asupra materialului faunistic din Cluj-Napoca – Statuia Memorandiștilor*, în *AMN*, 32/1, 1995, p. 191–197.

¹⁷ Diana Bindea, Cristina Sângerean, *Câteva observații asupra materialului faunistic de la Cheile Turzii – “Peștera Ungurească”*, în *AMN*, 33/1, 1996, p. 477–509.

¹⁸ Georgeta El Susi, *Studiul faunei din așezarea neolitică de la Iclod (jud. Cluj)*, în *AMN*, 26 – 30, I/1, 1989–1993, p. 187–204.

e) Carei (205 resturi determinate de G. El Susi¹⁹) – *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Ovis aries*, *Capra hircus* și *Canis familiaris*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferus*, *Capreolus capreolus*, *Emys orbicularis*, *Helix sp.*, *Unio sp.* Unei gropi îi este atribuită o funcție rituală – 1 individ de *Bos taurus*.

5. Cultura Vinča

a) Tărtăria (148 resturi determinate personal, material inedit) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Canis familiaris*, *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*, *Bos primigenius*, *Lepus europaeus*, *Pisces* (posibil *Silurus glanis*), *Unio sp.*

ENEOLITIC

1. Cultura Petrești

a) Cheile Turzii (474 resturi determinate personal²⁰) – *Bos taurus*, *Ovis* / *Capra*, *Sus scrofa domesticus*, *Canis familiaris*, *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*, *Bos primigenius*, *Sus scrofa ferus*, *Ursus arctos*, *Lepus europaeus*, *Castor fiber*, *Pelecanus onocrotalus*, *Haliaëtus albicila*, *Grus grus*, *Anas acuta*, *Anser anser*, *Falco subbuteo*, *Tetrao urogallus*, *Lyrurus tetrix*, *Coturnix coturnix*, *Oriolus oriolus*, *Cinclus cinclus*, *Turdus viscivorus*, *Turdus philomelos*, *Corvus cornix*, *Corvus monedula*, *Strigiformes*, *Passeriformes* (determinarea păsărilor E. Kessler, E. Gál).

b) Zau de Câmpie (1 277 resturi determinate personal, material inedit) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferus*, *Bos primigenius*, *Capreolus capreolus*, *Lepus europaeus*, *Unio pictorum*.

c) Tărtăria (166 resturi determinate personal, material inedit) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Canis familiaris*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferus*, *Capreolus capreolus*, *Martes martes*, *Lepus europaeus*, *Unio sp.*

2. Cultura Cucuteni - Ariușd

a) Malnaș-Băi (1 102 resturi determinate de S. Haimovici²¹) – *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Bos taurus*, *Sus scrofa ferus*, *Canis familiaris*, *Martes martes*, *Bos primigenius*, *Lepus europaeus*, *Canis lupus*, *Lynx lynx*, *Helix sp.*, *Unio sp.*

3. Cultura Tiszapolgár

a) Peștera Cauce (746 resturi determinate de G. El Susi²²) – *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Bos taurus*, *Canis familiaris*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferus*, *Capreolus capreolus*, *Lepus europaeus*, *Bos primigenius*, *Ursus arctos*, *Carnivora*.

4. Cultura toartelor pastilate

a) Cheile Turzii (546 resturi determinate personal²³, parțial material inedit) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Canis familiaris*, *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*, *Sus scrofa ferus*, *Bos primigenius*, *Vulpes vulpes*, *Canis lupus*, *Castor fiber*, *Lepus europaeus*, *Rodentia*, *Chiroptera*, microfaună, *Anas platyrhynchos*, *Galerida cristata*, *Coturnix coturnix*, *Unio sp.*

¹⁹ Georgeta El Susi, *Resturile de faună din groapa neolitică târzie de la Carei – Cozard (G₂), județul Satu – Mare, în Satu-Mare. Studii și Comunicări*, XIV, 1997, p. 59–62.

²⁰ Diana Bindea, Cristina Sângerean, *op. cit.*

²¹ A. László, S. Haimovici, *Nature et culture en Transylvanie Orientale dans l'éneolithique; contribution archéologique et archaéozoologique à la connaissance du développement de la civilisation Ariușd-Cucuteni-Tripolye*, în M. Otte, *Nature et Culture, Actes des Colloque International de Liège 13–17 décembre 1993*, ERAUL, 68, I, 1996, p. 511.

²² S.A. Luca, C. Roman, D. Diaconescu, H. Ciucudean, Georgeta El Susi, C. Beldiman, *op. cit.*, p. 96–98, 110–114.

²³ Diana Bindea, Cristina Sângerean, *op. cit.*

ENEOLITIC

BRONZ TIMPURIU

1. Cultura Coțofeni

a) Șincai (178 resturi determinate personal²⁴) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Canis familiaris*, *Equus caballus*, *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*, *Lyrurus tetrix*.

b) Tărtăria (103 resturi determinate personal²⁵) – *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Canis familiaris*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferus*, *Capreolus capreolus*, *Lepus europaeus*, *Felis silvestris*, *Unio sp.*

c) Ghida (57 resturi determinate de S. Haimovici²⁶) – *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Canis familiaris*, *Capreolus capreolus*, *Sus scrofa ferus*, *Cervus elaphus*, *Bos primigenius*,

d) Poiana Ampoiului (1717 resturi determinate de C. Becker²⁷) – *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Canis familiaris*, *Equus caballus*, *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*, *Lepus europaeus*, *Sus scrofa ferus*, *Meles meles*, *Bos primigenius*, *Cervus dama*, *Alces alces*, *Anas platyrhynchos*, *Unio pictorum*.

e) Livezile (790 resturi determinate de C. Becker²⁸) – *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Canis familiaris*, *Bos primigenius*, *Cricetus cricetus*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferus*, *Vulpes vulpes*, *Mollusca*.

f) Peștera Cauce (541 resturi determinate de G. El Susi²⁹) – *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Bos taurus*, *Canis familiaris*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferus*, *Capreolus capreolus*, *Lepus sp.*, *Ursus arctos*, *Vulpes vulpes*.

g) Cicău (63 resturi determinate de P. Georoceanu, C. Lisovschi³⁰) – *Bos taurus*, *Equus caballus*, *Sus scrofa domesticus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Canis familiaris*, *Sus scrofa ferus*, *Cervus elaphus*.

h) Țebea (29 resturi determinate de P. Georoceanu³¹) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*.

i) Boiu (31 resturi determinate de P. Georoceanu³²) – *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Unio sp.*

EPOCA BRONZULUI

BRONZ TIMPURIU

1. Grupul cultural Livezile

a) Livezile (1 773 resturi determinate de G. El Susi³³) – *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Canis familiaris*, *Capreolus capreolus*, *Bos primigenius*, *Lepus europaeus*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferus*, *Felis silvestris*, *Aves sp.*, *Helix pomatia*.

²⁴ Diana Bindea, *Fauna culturii Coțofeni din Transilvania*, în *Marmatia*, 8/1, 2005, p. 57–58.

²⁵ *Ibidem*, p. 58–59.

²⁶ S. Haimovici, *Notă privind materialul arheozoologic de cultură Coțofeni găsit în apropierea satului Ghida (La Țigănuș)*, județul Bihor, în *Crisia*, XXIV, 1994, p. 401–404.

²⁷ Cornelia Becker, *Subsistenzstrategien während der frühen Metallzeit im zentralkarpatischen Raum. Neue archäozoologische Daten zur Coțofeni- und Monteoru Kultur*, în *Praehistorische Zeitschrift*, 75, 2000, p. 69–74.

²⁸ *Ibidem*, p. 74–77.

²⁹ S.A. Luca, C. Roman, D. Diaconescu, H. Ciucudean, Georgeta El Susi, C. Beldiman, *op. cit.*, p. 96–98, 114–118.

³⁰ P. Georoceanu, C. Lisovschi-Chelășanu, M. Georoceanu, *Cercetări asupra faunei din așezarea Cicău – „Săliște”*, în *AMN*, XV, 1978, p. 273–274.

³¹ I. Andrițoiu, *Civilizația tracilor în sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, în *Bibliotheca Thracologica*, II, București, 1992, p. 132.

³² *Ibidem*, p. 132.

³³ Georgeta El Susi, *Analiza resturilor faunistice din așezarea de la Livezile – „Baia”*, în H. Ciucudean, *Cercetări privind epoca bronzului și prima vârstă a fierului în Transilvania*, Bibliotheca Musei Apulensis, VII, Alba-Iulia, 1997, p. 45–64.

2. Grupul cultural Iernut

a) Zoltan (101 resturi determinate de D. Moise³⁴) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Equus caballus*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferus*, *Lepus europaeus*, *Capreolus capreolus*, *Unio crassus*, *Helix pomatia*, *Caepeaea vindobonensis*.

3. Grupul cultural Șoimuș

c) Țebea (210 resturi determinate de P. Georoceanu³⁵) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*.

d) Șoimuș (36 resturi determinate de P. Georoceanu³⁶) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*.

BRONZ DEZVOLTAT

1. Cultura Wietenberg

a) Derșida (1695 resturi determinate personal, material inedit) – *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Canis familiaris*, *Equus caballus*, *Capreolus capreolus*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferus*, *Bos primigenius*, *Canis lupus*, *Lepus europaeus*, *Ursus arctos*, *Rodentia*, *Anas platyrhynchos*, *Nyctea scandiaca*, *Falco sp.*, *Unio sp.*

b) Mintiu Gherlei (47 resturi determinate personal, material inedit) – *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Canis familiaris*.

c) Peștera Cauce (472 resturi determinate de G. El Susi³⁷) – *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Bos taurus*, *Canis familiaris*, *Lepus sp.*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferus*, *Capreolus capreolus*, *Meles meles*, *Carnivora*.

d) Boiu (28 resturi determinate de P. Georoceanu³⁸) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*.

e) Tureni (analize personale³⁹) – a fost descoperit (în groapa numărul 57 cu caracter ritual) scheletul unui bovin fără craniu. Într-o groapă învecinată (nr. 47) au fost găsite resturi dintr-un craniu. Nu putem afirma cu certitudine că acest craniu ar fi aparținut aceluiași individ al cărui schelet a fost depus în G 57, dar este posibil să fie același exemplar, decapitat (alături de resturile craniene a fost găsit și atlasul), iar vârsta de sacrificare determinată pe baza scheletului postcefalic este aceeași cu cea apreciată pe baza unui molar (M₃) mandibular. Scheletul, depus în poziție anatomică, pe partea dreaptă, era incomplet. Individul a fost sacrificat la vârsta de aproximativ 4 ani. Pe baza metapodiilor a fost apreciat sexul individului, acesta era taur.

f) Oarța de Sus (analize S. Haimovici⁴⁰) – groapă cu resturi cultice și câteva resturi menajere. Resturile cultice au aparținut la 3 specii: *Equus caballus* (4 indivizi depuși), *Ovis aries* (4 indivizi depuși) și *Homo sapiens* (17 resturi arse). Resturile menajere provin de la: *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Tinca tinca*, *Silurus glanis*.

2. Cultura Otomani

a) Otomani (2 283 resturi determinate de S. Haimovici⁴¹) – *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Equus caballus*, *Canis familiaris*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferus*, *Capreolus capreolus*, *Bos primigenius*, *Ursus arctos*, *Vulpes vulpes*, *Canis lupus*, *Lepus europaeus*, *Castor fiber*, *Martes*

³⁴ D. Moise, *The faunal remains from Zoltan*, în *Thraco-Dacica*, XVIII, 1–2, 1997, p. 239–241

³⁵ I. Andrițoiu, *op. cit.*, p. 132.

³⁶ *Ibidem*, p. 132.

³⁷ S.A. Luca, C. Roman, D. Diaconescu, H. Ciucudean, Georgeta El Susi, C. Beldiman, *op. cit.*, p. 96–98, 118–122.

³⁸ *Ibidem*, p. 132.

³⁹ Diana Rusu (Bindea), L. Tarcea, Zoia Maxim, *Gropi rituale din epoca bronzului la Tureni – Poderei. Date osteologice*, în *AMN*, 26–30, I/1, 1989–1993, p. 229–238.

⁴⁰ S. Haimovici, *Resturile animaliere și umane dintr-o groapă de cult (Groapa 4) a culturii Wietenberg de la Oarța de Sus – Ghiile-Botii*, în *Marmatia*, 7/1, 2003, p. 57–64.

⁴¹ S. Haimovici, *Studiul paleofaunei din așezarea eponimă a culturii Otomani – epoca bronzului*, în *Crisia*, XVII, 1987, p. 37–54.

martes, Aves sp., Emys orbicularis, Silurus glanis, Esox lucius, Perca fluviatilis, Carassius carassius, Helix, Cepaea, Viviparus, Valvata, Unio, Cardium.

b) Carei (2 013 resturi determinate de G. El Susi⁴²) – *Bos taurus, Sus scrofa domesticus, Equus caballus, Ovis aries / Capra hircus, Canis familiaris, Cervus elaphus, Sus scrofa ferus, Bos primigenius, Capreolus capreolus, Ursus arctos, Lepus sp., Felis sp., Martes martes, Bison bonasus, Carnivora.*

c) Sălacea (5 417 resturi determinate de T. Jurcsák⁴³) – *Bos taurus, Sus scrofa domesticus, Ovis aries / Capra hircus, Equus caballus, Canis familiaris, Cervus elaphus, Capreolus capreolus, Bos primigenius, Sus scrofa ferus, ursus arctos, Vulpes vulpes, Equus hemionus ?, Canis lupus, Meles meles, Bison bonasus, Castor fiber, Felis silvestris, Grus grus, Silurus glanis, Pelobatus fuscus, Unio, Cepaea.*

d) Săcueni (1 911 resturi determinate de T. Jurcsák⁴⁴) – *Bos taurus, Sus scrofa domesticus, Equus caballus, Canis familiaris, Ovis aries / Capra hircus, Cervus elaphus, Sus scrofa ferus, Capreolus capreolus, Bos primigenius, Equus hemionus ?, Ursus arctos, Vulpes vulpes, Meles meles, Grus grus.*

e) Medieșu Aurit – Potău (1 389 resturi determinate de T. Jurcsák⁴⁵) – *Bos taurus, Sus scrofa domesticus, Ovis aries / Capra hircus, Equus caballus, Canis familiaris, Cervus elaphus, Capreolus capreolus, Bos primigenius, Sus scrofa ferus, Castor fiber, Vulpes vulpes, Felis silvestris, Lynx lynx, Alces alces, Emys orbicularis, Silurus glanis, Cyprinus carpio, Unio crassus.*

BRONZ TÂRZIU

1. Cultura Noua

a) Iclod (55 resturi determinate personal, material inedit) – *Bos taurus, Sus scrofa domesticus, Equus caballus, Ovis aries / Capra hircus, Cervus elaphus, Sus scrofa ferus, Bos primigenius, Helix sp.*

b) Zoltan (5 489 resturi determinate de G. El Susi⁴⁶) – *Bos taurus, Ovis aries / Capra hircus, Sus scrofa domesticus, Equus caballus, Canis familiaris, Cervus elaphus, Sus scrofa ferus, Lepus europaeus, Capreolus capreolus, Castor fiber, Ursus arctos, Canis lupus, Vulpes vulpes, Meles meles, Carnivora, Aves sp., Unio crassus.*

c) Cluj – Napoca (material personal inedit) – în interiorul unei gropi (G7) s-au descoperit 15 piese, reprezentate de incisivi și canini de *Sus scrofa* (domestic și sălbatic, uneori nedeterminat) și *Bos taurus*, prelucrate sau în curs de prelucrare, unele cu perforații, fiind, probabil, fragmentele unui colier. Una din piese ar fi putut fi utilizată la decorarea vaselor din ceramică.

EPOCA FIERULUI

HALLSTATT

a) Mediaș – „Cetate” (160 resturi determinate D. Bindea, S. Haimovici⁴⁷) – *Ovis aries / Capra hircus, Bos taurus, Sus scrofa domesticus, Equus caballus, Canis familiaris, Cervus elaphus, Sus scrofa ferus, Capreolus capreolus, Ursus arctos, Pisces.*

b) Zau de Câmpie (133 resturi determinate personal, material inedit) – *Bos taurus, Ovis aries / Capra hircus, Sus scrofa domesticus, Canis familiaris, Cervus elaphus, Bos primigenius, Sus scrofa ferus, Capreolus capreolus, Unio sp.*

c) Bernadea (286 resturi determinate de G. El Susi⁴⁸) – *Bos taurus, Sus scrofa domesticus, Ovis aries / Capra hircus, Equus caballus, Canis familiaris, Cervus elaphus, Sus scrofa ferus, Bos primigenius, Capreolus capreolus, Lepus europaeus, Castor fiber.*

⁴² Georgeta El Susi, *Cercetări arheozoologice în așezarea de epoca bronzului de la Carei – “Bobald” (județul Satu-Mare)*, în *Thraco-Dacica*, XXII, 1–2, 2002, p. 243–265.

⁴³ T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978, p. 131–132.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 131–132.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 131–132.

⁴⁶ Georgeta El Susi, *Cercetări arheozoologice în așezarea de epoca bronzului (cultura Noua) de la Zoltan (jud. Covasna)*, în *Angustia*, 7, 2002, p. 153–172.

⁴⁷ Diana Bindea, S. Haimovici, *Resturile paleofaunistice din așezarea hallstattiană timpurie de la Mediaș – “Cetate”, în Corviniana*, VIII, 2004, p. 117–126.

⁴⁸ Georgeta El Susi, *Studiul resturilor de faună din așezarea hallstattiană de la Bernadea (com. Bahnea, jud. Mureș)*, în *Thraco-Dacica*, XXII, 1–2, 2001, p. 223–246.

d) Teleac (769 resturi determinate de C. Lisovschi-Cheleşanu⁴⁹) – *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Ovis aries*, *Equus caballus*, *Canis familiaris*, *Canis lupus*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferus*, *Capreolus capreolus*, *Lepus europaeus*, *Myocastor coypus* ? (probabil *Castor fiber*), *Lamellibranchiata*.

e) Mediaş – „Gura Câmpului” (215 resturi determinate de P. Georoceanu⁵⁰) – *Bos taurus*, *Ovis aries*, *Sus scrofa domesticus*, *Equus caballus*, *Canis familiaris*, *Cervus elaphus*, *Bos primigenius*, *Sus scrofa ferus*, *Unio sp.*

LA TÈNE

a) Mereşti (728 resturi determinate personal⁵¹) – *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Equus caballus*, *Cervus elaphus*, *Sus scrofa ferus*, *Bos primigenius*, *Ursus arctos*, *Castor fiber*.

b) Covasna (879 resturi determinate personal⁵²) – *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Equus caballus*, *Canis familiaris*, *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*, *Bos primigenius*, *Sus scrofa ferus*, *Ursus arctos*, *Gallus gallus domestica*, *Corvus corax*.

c) Porolissum – Moigrad (195 resturi determinate în „gropi cu material incinerat” de S. Haimovici⁵³; 269 resturi din locuinţe determinate de G. El Susi⁵⁴) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*, *Equus caballus*, *Cervus elaphus*.

d) Sighişoara (874 resturi determinate de G. El Susi⁵⁵) – *Sus scrofa domesticus*, *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Equus caballus*, *Canis familiaris*, *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*, *Lepus europaeus*, *Bos primigenius*.

e) Şimleu Silvaniei (1429 resturi determinate de G. El Susi⁵⁶) – *Sus scrofa domesticus*, *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Equus caballus*, *Canis familiaris*, *Sus scrofa ferus*, *Cervus elaphus*, *Bos primigenius*, *Ursus arctos*, *Capreolus capreolus*, *Castor fiber*, *Gallus domestica*.

f) Biharea (35 resturi determinate de S. Haimovici⁵⁷) – *Bos taurus*, *Sus scrofa domesticus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Equus caballus*, *Canis familiaris*.

g) Târnăvioara-Copşa Mică (62 resturi determinate de P. Georoceanu, C. Lisovschi⁵⁸) – *Bos taurus*, *Ovis aries* / *Capra hircus*, *Sus scrofa domesticus*.

h) Seuşa (analize G. El Susi⁵⁹) – au fost descoperite 2 schelete, unul de *Equus caballus*, unul de *Canis familiaris*.

⁴⁹ V. Vasiliev, I. A. Aldea, H. Ciucudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: aşezarea fortificată de la Teleac*, Cluj-Napoca, 1991, p. 34, 162.

⁵⁰ M. Blăjan, E. Stoicovici, P. Georoceanu, *Contribuții la cunoaşterea vieții economice a populației hallstattiene din zona Mediaş (jud. Sibiu)*, în *Sargetia*, XIV, 1979, p. 36–37, 42; *idem*, *Contribution à la connaissance de la vie économique de la population hallstattienne de la zone de Mediaş (dép. de Sibiu, Roumanie)*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, I, Bucureşti, 1980, p. 203–204, 211, 214.

⁵¹ Diana Bindea, *Studiu arheozoologic asupra aşezării dacice de la Mereşti (jud. Harghita)*, în *Angustia*, 4, 1999, p. 83–103; *eadem*, în Viorica Crişan, *Dacii din estul Transilvaniei*, Editura „Carpații Răsăriteni”, Sfântu-Gheorghe, 2000, p. 159–180.

⁵² Diana Bindea, *Aşezarea dacică de la Covasna; studiu arheozoologic preliminar*, în *Angustia*, 10, 2006, s.t.

⁵³ S. Haimovici, *Considerațiuni pe marginea materialului osteologic descoperit în gropile dacice de pe Măgura Moigradului*, în *Analele Universității Oradea*, III, 1993, p. 12–17.

⁵⁴ Georgeta El Susi, *Archaeozoological report on the animal bones at Porolissum – „Măgura Moigradului”. A Dacian settlement in NW of Transilvania*, în *Thraco-Dacica*, XX, 1–2, 1999, p. 387–396.

⁵⁵ Georgeta El Susi, *Fauna din aşezarea dacică de la Sighişoara „Wietenberg” (județul Mureş)*, în *AMN*, 33, I, 1996, p. 511–524.

⁵⁶ Georgeta El Susi, *Studiul preliminar asupra resturilor de faună din aşezarea dacică de la Şimleu Silvaniei – „Cetate” (jud. Sălaj)*, în *Acta Musei Porolissensis*, XXIII, I, 2000, p. 299–315.

⁵⁷ S. Haimovici, *Studiul materialului paleofaunistic provenit din stațiunea arheologică de la Biharea (jud. Bihor)*, în *Crisia*, VIII, 1988, p. 121–130.

⁵⁸ P. Georoceanu, M. Blăjan, M. Georoceanu, C. Lisovschi, *Fauna din unele castre și aşezări romane din Transilvania (II). Fauna din aşezarea antică de la Târnăvioara – „Cetate” (jud. Sibiu)*, în *Marisia*, X, 1980, p. 72.

⁵⁹ Georgeta El Susi, *Expertise ostéologique sur deux squelettes de cheval et de chien de l'époque La Tène de Seuşa – „La Cărarea Morii” (Départament d'Alba)* în *Festschrift für Florin Medeleţ*, Timişoara, 2004, p. 273–277.

III. EXPLOATAREA SPECIILOR ÎN AȘEZĂRILE DIN TRANSILVANIA

Nu vom face o analiză pe specii asupra materialului arheozoologic descoperit în așezările din Transilvania, deoarece aceasta a fost realizată cu alt prilej⁶⁰, ci vom încerca să conturăm câteva caracteristici ale economiei animaliere în pre- și protoistorie. Menționăm că în acest capitol nu vom relua trimiterile bibliografice care au fost făcute pentru fiecare sit în parte în capitolul precedent, pentru evitarea repetițiilor și supraîncărcării textului.

Studiul așezărilor aparținând neoliticului timpuriu relevă că economia comunităților din acea vreme nu era unitară, bazată pe exploatarea unor anumite tipuri de resurse alimentare animaliere. Se pot descrie două categorii de situri, una, în care predomină cornutele mici, iar alta în care principalul grup exploatat este cel al cornutelor mari.

În prima categorie pot fi incluse siturile transilvănene de la Gura Baciului, orizonturile de locuire I și II (sub aspectul numărului minim de indivizi, ovicaprinele depășesc ușor bovinele domestice și în așezarea luată în ansamblu), Seușa și Peștera Cauce (unde cota ovicaprinelor depășește 50 %). Cea de-a doua categorie cuprinde majoritatea așezărilor Starčevo-Criș. Aici sunt incluse siturile în care economia era axată pe exploatarea bovinelor, ocupație primordială în aproape toate siturile transilvănene. Cea mai ridicată frecvență a cornutelor mari apare, în Transilvania, la Tărtăria, peste 80%, unde ponderea ovicaprinelor este foarte redusă, sub 10%. La Tășnad și Turia cornutele mari au, de asemenea, ponderi ridicate, peste 75%, aici cornutele mici sunt absente (probabil întâmplător).

Așezarea de la Gura Baciului, unde analiza faunistică s-a putut urmări de-a lungul celor patru faze ale culturii Starčevo-Criș, constatându-se o modificare în timp a economiei așezării, axată, la început pe creșterea ovicaprinelor, iar mai târziu pe cea a bovinelor. Datele bibliografice arată că la Gura Baciului, în nivelul I, oaia predomină în proporție de 92 %⁶¹. Studiile efectuate mai târziu dovedesc că, la începutul locuirii Starčevo-Criș de la Gura Baciului, în nivelele I și II, ovicaprinele domină sub raportul numărului minim de indivizi⁶². Rezultatele analizelor noastre ulterioare confirmă predominanța oii în primele orizonturi de locuire (I și II), raportul ovicaprine / bovine fiind de 63,56 / 36,44%, după care, în orizonturile superioare (III și IV) acest raport se schimbă în favoarea bovinelor domestice, care se impun cu un procentaj de 71,12% în fața ovicaprinelor.

Și alte așezări din Transilvania, ce aparțin fazelor III – IV ale culturii Starčevo-Criș, din punct de vedere al exploatării mamiferelor domestice, prezintă caracteristicile specifice așezărilor din fazele târzii, de exemplu Turia – faza IVA. Există însă situri în care situația este diferită, de pildă la Livada, care, deși aparține unor faze timpurii ale culturii Starčevo-Criș, are la baza economiei exploatarea bovinelor.

Suinele domestice sunt slab reprezentate. Doar la Leț și Iernut cota acestora se ridică la peste 15%, fără să depășească, însă, 20%. Nu am inclus aici, Peștera Lesiana, unde materialul determinat aparține în exclusivitate porcinelor, dar este extrem de redus, 8 fragmente. Se pare că porcul nu constituia una din speciile crescute constant de către populațiile neolitice timpurii. În unele așezări este absent: Tășnad și Turia,

O altă ocupație importantă a populațiilor neoliticului timpuriu o constituia, alături de creșterea animalelor, vânătoarea. În Transilvania cele mai înalte frecvențe ale mamiferelor sălbatice sunt la Tășnad și Turia, dar nu depășesc 25% din totalul mamiferelor, iar cel mai mic procentaj se înregistrează la Seușa, 4,8%.

Vânatul în scop alimentar viza în primul rând animale de talie mare sau medie – cerbul, bourul, căpriorul, mistrețul, motiv pentru care, în analizele comparative ne vom axa pe aceste mamifere. Cerbul era mamiferul cel mai intens vânat, deoarece furniza pe lângă o cantitate importantă de carne și produse secundare, în special coarnele care reprezentau materie primă în confecționarea uneltelor. În neoliticul timpuriu din Transilvania cota cerbului este ridicată la Livada – 13,6% și Tășnad – 10,2%. Bourul, căpriorul și mistrețul au frecvențe relativ reduse pe teritoriul Transilvaniei în neoliticul timpuriu, dar aportul alimentar al unora dintre ele, în special al bourului, poate avea importanță datorită taliei sale mari. La Tășnad mistrețului pare să fi avut o importanță mai mare, dar se plasează pe locul secund, după cerb, iar la Turia, bourul ocupă primul loc în cadrul mamiferelor sălbatice. Sporadic apar și alte mamifere sălbatice, de asemenea și păsări, dar, oricum, spectrul faunistic este foarte redus. În așezările din Transilvania lipsesc, mustelidele. Apar sporadic carnivorele (ursul în Peștera Cauce), rozătoarele sau alte specii fără importanță alimentară. Absența

⁶⁰ Diana Bindea, *Zooarchaeological aspects regarding the economic life of pre- and protohistorical sites from Transylvania*, în *Cultură și civilizație la Dunărea de jos*, în *Honorem Silvia Marinescu-Bîlcu*, 2005, p. 65–75.

⁶¹ N. Vlăsa, *Din nou despre poziția stratigrafică și cronologică a orizontului "Gura Baciului I"*, în *Marisia*, X, 1980, p. 694.

⁶² Georgeta El Susi, Diana Rusu (Bindea), *Raport preliminar asupra materialului faunistic din așezarea neolitică timpurie de la Gura Baciului (jud. Cluj)*, în *AMN*, 32, I, 1995, p. 186.

peștilor poate să reflecte lipsa de interes pentru pescuit a populațiilor din Transilvania, dar este posibil și să fie o consecință a erorii de recoltare a eșantioanelor faunistice în timpul săpăturilor arheologice.

În cursul neoliticului dezvoltat în toate așezările din Transilvania (excepție Peștera Jurcoaiei și Peștera Cauce) economia se axează pe exploatarea bovinelor domestice.

Siturile din Transilvania care aparțin culturii Turdaș, Tăulaș și Zau de Câmpie se aseamănă între ele prin proporția mare a bovinelor (circa 70 %) și ratele scăzute ale ovicaprinelor (sub 6 %) și a suinelor domestice (sub 4 %). În situl turdășean de la Orăștie, unde în mod analog ovicaprinele și suinele rămân foarte slab reprezentate, cota bovinelor scade (56 %) în favoarea cerbului, ce atinge aici una din cele mai ridicate frecvențe, 34,7. În Peștera Cauce (cultura Turdaș) ovicaprinele se plasează pe primul loc cu peste 60%, urmate de suine, abia al treilea loc fiind ocupat de bovine a căror frecvență este foarte scăzută, 4,7%.

Siturile aparținând complexului cultural Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă-Iclod din Transilvania, deși toate au ca și caracteristică o economie axată, în principal, pe creșterea bovinelor, s-ar putea împărți în două categorii. O primă categorie ar include așezările de la Zau de Câmpie, Cluj-Napoca și Iclod (material inedit) în care cota bovinelor este foarte ridicată față de cea a ovicaprinelor și porcinelor, iar a doua categorie ar fi constituită din așezările de la Cheile Turzii, Carei și Iclod (lotul osteologic din datele bibliografice diferă sub raportul specii domestice / sălbatice față de lotul analizat personal, poate datorită eșantioanelor diferite ca mărime), unde frecvența bovinelor este mai redusă, luând amploare fie creșterea cornutelor mici și a porcului (Cheile Turzii, Carei), fie vânatoarea (Iclod). La Cheile Turzii cota ovicaprinelor este relativ ridicată, 27,9%.

Singura așezare din Transilvania, din care s-a prelucrat material arheozoologic aparținând culturii Vinča, este Tărtăria (așezare pluristratificată). În cadrul mamiferelor domestice, care reprezintă 90%, primul loc este ocupat de *Bos taurus* (76,42 %), urmat, la mare distanță de *Ovis / Capra* (6,42 %) și *Sus scrofa domesticus* (5,71 %). Câinele are o frecvență redusă (1,42 %). Specia sălbatică cea mai bine reprezentată este *Cervus elaphus* (5 %), urmată de *Capreolus capreolus* (2,85 %), *Bos primigenius* (1,42 %), și *Lepus europaeus* (0,71 %). A fost descoperită și o vertebră de la un pește teleostean de talie relativ mare ce aparține probabil speciei *Silurus glanis*. Mamiferele sălbatice reprezintă 10% din totalul mamiferelor.

Materialul faunistic descoperit în Peștera Jurcoaiei de la Peștiș, aparținând faciesului Herpály, este singurul sit cu o economie animalieră proprie, diferită semnificativ de cea din toate celelalte așezări din Transilvania. Frecvența deosebit de ridicată a speciilor sălbatice (94,8 %) arată preocupări îndreptate în primul rând către vânatoare, creșterea animalelor fiind o ocupație aproape fără importanță.

Sintetizând datele arheozoologice furnizate de siturile aparținând neoliticului dezvoltat, se poate afirma că ocupația de bază a comunităților în acele timpuri (excepție – în cultura Herpaly) era creșterea animalelor, în mod special a bovinelor, care ocupă primul loc în cadrul mamiferelor domestice în majoritatea așezărilor. Ponderea lor cea mai ridicată este la Tărtăria, cultura Vinča, Tăulaș, cultura Turdaș, Iclod (material inedit), Cluj-Napoca și Zau de Câmpie, aceste ultime trei așezări aparțin complexului cultural CCTLNI. Locul al doilea în cadrul mamiferelor domestice este disputat de ovicaprine și suine. Excepție face situl din Peștera Cauce unde ovicaprinele prevalează în defavoarea bovinelor domestice. Deseori, în ceea ce privește creșterea animalelor, se manifesta un interes oarecum egal pentru ovicaprine și suine, această situație se ilustrează prin proporția apropiată a celor două grupuri, de pildă, la Tărtăria, Tăulaș, Orăștie, Iclod, Zau de Câmpie.

O altă categorie este reprezentată de așezările în care, după bovine, principalul grup exploatat era cel al ovicaprinelor. În acest context, putem aminti un singur sit din Transilvania și anume cel de la Cheile Turzii, unde procentul ovicaprinelor este de 27,9%, semnificativ mai ridicat față de cel al suinelor, 11,4%. Un interes mai mare pentru porc pare să se fi manifestat, în Transilvania, la Cluj-Napoca și Carei.

În cele mai multe așezări neolitice din Transilvania vânatoarea juca un rol secundar. Erau vânați cerbi, care, în general, dețin ponderea numerică, de exemplu la Orăștie, Iclod, Zau de Câmpie. În alte așezări se remarcă preferința pentru mistreți: Carei, Peștiș, Cluj-Napoca. Se mai vânau bouri, căpriori, precum și alte specii cu rol alimentar redus. În fauna sălbatică existau în neoliticul dezvoltat și cabalinele, semnalate sub numele de *Equus caballus*, *Equus hydruntinus* (a cărui prezență pe teritoriul Transilvaniei o punem sub semnul întrebării), *Equus sp.* Prezența lui *Equus hydruntinus*, în neolitic, la fel ca și pe cea a lui *E. hemionus* în cultura Otomani, pe teritoriul Transilvaniei, trebuie privite cu o oarecare rezervă, ținând seama de condițiile de mediu existente, dar și de faptul că diferențierea speciilor de equide este foarte dificilă⁶³. Ocazional se

⁶³ I. L. Baxter, *Species identification of equid from Western European archaeological deposits: methodologies, techniques and problems*, în *Current and Recent Research in Osteoarchaeology*, Oxbow Book for the Osteoarchaeological Research Group, 1998, p. 6–15.

pescuia sau se adunau moluște; este posibil ca aceste ocupații să fi avut o importanță ceva mai ridicată, dar acest lucru nu se reflectă în materialele arheozologice.

Raportul mamifere domestice/sălbatică este variabil în așezările eneolitice din Transilvania, dar, în aproape toate predomină mamiferele domestice, dovadă că ocupația principală a comunităților era creșterea animalelor. La Zau de Câmpie, unde frecvența speciilor sălbatică este foarte redusă, doar de 4,4%, este evident că vânătoarea reprezenta o ocupație aproape neînsemnată. La Tărtăria și Cheile Turzii, deși rămâne o îndeletnicire secundară, vânătoarea era semnificativ mai bine reprezentată. În așezarea de la Cheile Turzii, unde s-au evidențiat mai multe straturi de cultură, două dintre ele aparținând eneoliticului, se constată o creștere în decursul timpului a cotei mamiferelor sălbatică, de la 14,7% în grupul cultural CCTLNI, la 15,3% în cultura Petrești, ajungând la 20,3% în cultura Toartelor pastilate. În Peștera Cauce vânătoarea avea un rol mai important (mamiferele sălbatică – 29,4%). La Malnaș-Băi frecvența speciilor sălbatică este foarte ridicată, 71,83%, prin urmare în această așezare, datorită, probabil, condițiilor fizico-geografice, vânătoarea, în mod special a cervidelor, reprezenta ocupația de bază în scopul furnizării necesarului de hrană, iar creșterea animalelor era doar o ocupație complementară.

Revenind la ocupațiile comunităților eneolitice, constatăm că unele situri transilvănene – Zau de Câmpie, Cheile Turzii (Toarte pastilate) au anumite particularități în raport cu alte așezări contemporane lor. Astfel, la Zau de Câmpie se înregistrează cea mai mare pondere a bovinelor domestice din eneolitic, acestea atingând 84,8% din totalul mamiferelor, ceea ce demonstrează că, în economia locuitorilor, creșterea cornutelor mari era, de departe, ocupația primordială, în timp ce creșterea ovicaprinelor (6,4 %) și a suinelor (4,3 %) se realiza doar în subsidiar.

În situl Petrești de la Tărtăria, modelul economic este asemănător cu cel de la Zau de Câmpie, însă aici, frecvența bovinelor este mai scăzută, 63,9%, crescând cota speciilor sălbatică; frecvențele ovicaprinelor și suinelor sunt reduse, sub 10%.

Situl de la Cheile Turzii, cultura Petrești, face parte din categoria așezărilor în care creșterea bovinelor reprezintă o ocupație importantă, dar alături de aceasta se dezvoltă ca îndeletnicire creșterea ovicaprinelor și a suinelor. La Cheile Turzii, locul secund, după bovine, este ocupat de cornutele mici (18,2 %), dar la mică distanță se plasează suinele (16,4 %).

Situl de la Cheile Turzii, cultura Toarte pastilate, din punct de vedere al exploatarea speciilor domestice se prezintă, prin analogie cu siturile contemporane, ca o așezare aparte, fiind singura din eneolitic în care procentajele mamiferelor domestice cu importanță alimentară sunt aproape egale: 26,8% bovine, 26,1% ovicaprine și 25,7% suine.

La fel ca și în celelalte niveluri culturale, în Peștera Cauce, cultura Tiszapolgár, ovicaprinele sunt majoritare, dar procentajul lor este semnificativ mai redus decât în neolitic: 37% față de 63,5% în cultura Turdaș și 75% în cultura Starčevo–Criș. Suinele își păstrează locul secund cu 22,3%, iar bovinele înregistrează un procentaj de 11%.

Vânătoarea, de o importanță redusă în majoritatea așezărilor eneolitice transilvănene comparativ cu alte situri contemporane, era îndreptată, în primul rând, asupra animalelor de talie mare, cum este cerbul, care ocupă primul loc în cadrul mamiferelor sălbatică. La Malnaș-Băi vânătoarea avea o însemnătate primordială în economia așezării, cerbul depășind jumătate din cantitatea de material determinat (50,28 %); de asemenea un procentaj ridicat îl are căpriorul, 18,57%. Acest model economic individualizează așezarea eneolitică de la Malnaș-Băi. Mai rar se vânau bouri, mistreți și căpriori, iar cu totul ocazional urși, iepuri, lupi, vulpi, castori sau alte rozătoare. Probabil că fragmentele de chiroptere descoperite la Cheile Turzii au ajuns întâmplător printre resturile menajere, acestea avându-și habitatul chiar în Peștera Ungurească folosită ca adăpost de populațiile eneolitice. În această așezare, în timpul culturii Petrești, se pare că un rol destul de important îl avea vânătoarea păsărilor, care reprezintă 5,48%, aproape de procentajul cerbului, 6,11%, prin raportare la numărul total de resturi determinate. Diversitatea păsărilor este foarte mare (17 specii), astfel că, sub raportul numărului total de indivizi (32 %), ele depășesc semnificativ chiar și bovinele domestice (20,7 %). Bineînțeles că, prin talia lor, aportul de carne al păsărilor nu prezenta o importanță deosebită, dar nici neglijabilă. Vânătoarea păsărilor la Cheile Turzii s-a continuat și pe perioada culturii Toartelor pastilate, dar într-o proporție mult mai redusă. Pescuitul se practica sporadic la Zau de Câmpie, cantitatea de resturi de pește descoperită este mică față de oferta care exista, probabil, în lacurile din zonă. Culesul moluștelor avea o oarecare însemnătate în alimentația locuitorilor de la Tărtăria, unde fragmentele lamelibranhiatelor reprezintă 7,8% din totalul de resturi determinate.

Cultura Coțofeni (perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului) este reprezentată pe teritoriul Transilvaniei prin eșantioanele arheozologice provenite de la Șincai, Tărtăria, Ghida, Poiana Ampoiului,

Livezile, Peștera Cauce, Cicău, Țebea și Boiu. Cercetările atestă diferențe economice semnificative între diferitele comunități. Raportul mamifere domestice/sălbatică arată că ponderea vânatului era mai mult sau mai puțin importantă în siturile din Transilvania, atingând cele mai înalte cote la Cicău (21 %) și Ghida (29,9 %). În mod surprinzător (poate și datorită eșantioanelor reduse) la Țebea și Boiu toate resturile determinate aparțin speciilor domestice. Creșterea animalelor pare să fi avut o însemnătate deosebită și la Șincai, Poiana Ampoiului, Livezile, unde speciile sălbatică nu depășesc 8% din totalul mamiferelor. O importanță relativă avea vânătoarea la Tărtăria, Cicău, Ghida, Peștera Cauce.

În unele așezări, locul primordial în creșterea animalelor îl ocupau bovinele domestice, iar în altele ovicaprinele. În nici o așezare nu se constată predominanța suinelor printre resturile analizate. La Tărtăria, Șincai, Ghida și Cicău, bovinele dețin ponderea economică, oscilând între 50 – 55%, urmate fie de ovicaprine (Șincai), fie de suine (Tărtăria). La Ghida procentajele ovicaprinelor și a suinelor sunt egale, iar la Cicău, în mod surprinzător, pe locul secund, după bovine, se plasează calul, care era deja domesticit încă din eneolitic. În opoziție, o serie de situri transilvănene au ca principală ocupație creșterea cornutelor mici. Astfel, la Livezile ovicaprinele ating un procent de 74,3%, la Țebea și Boiu acestea depășesc 60%, la Poiana Ampoiului înregistrează un procentaj de 54%, iar în Peștera Cauce, 44,2%.

Calul domestic, care în această perioadă devine mai abundent comparativ cu eneoliticul, a fost evidențiat, în Transilvania, la Șincai, Poiana Ampoiului și Cicău, în acesta din urmă înregistrând un procent important, 12,9%. Rolul calului în acea vreme era unul pur alimentar, acesta nefiind încă utilizat la tracțiune și călărie⁶⁴.

Lipsa de omogenitate a siturilor aparținând perioadei de tranziție spre epoca bronzului se remarcă și în spectrul animalelor sălbatică. În timp ce în unele situri se efectua vânătoarea, cu precădere a cerbului, în altele predomină fie bourul, fie mistrețul sau chiar căpriorul. În Transilvania, la Șincai, ponderea o deține cerbul, urmat de căprior, acestea fiind, de altfel, singurele specii sălbatică descoperite în așezare. La Tărtăria, după cerb, care înregistrează un procent de 8,7%, urmează mistrețul, iar apoi căpriorul, bourul fiind absent. La Poiana Ampoiului cel mai bine reprezentat este cerbul, procentajul acestuia fiind, totuși, scăzut, 3,6 %; restul mamiferelor sălbatică nu depășesc 1%. Bourul deține locul primordial în cadrul vânatului la Livezile, iar la Ghida pe primul loc se plasează căpriorul (12,2 %), urmat de mistreț (8,7 %), cerb (7 %) și bour (1,7 %). În Peștera Cauce, cerbul înregistrează o cotă destul de ridicată, 11,6%, în timp ce restul speciilor sălbatică identificate, mistrețul, căpriorul, iepurele, ursul, vulpea, nu depășesc nici una 2%.

Este necesar să menționăm că la Poiana Ampoiului au fost identificate câte 3 resturi aparținând elanului și cerbului lopătar. Prezența elanului (*Alces alces*) în acest sit este o dovadă a existenței acestei specii pe teritoriul țării noastre în cultura Coțofeni (de altfel această specie a fost evidențiată și în epoca bronzului, la Derșida⁶⁵). Elanul a fost identificat în eneoliticul din Moldova, la Dumești, Târpești, Cucuteni, Andreșeni, teritoriul țării noastre fiind limita sud-vestică a arealului de răspândire al acestui cervideu⁶⁶. Identificarea cerbului lopătar (*Cervus dama*) la Poiana Ampoiului trebuie privită cu o oarecare rezervă. Numai cercetările ulterioare vor putea demonstra dacă acest cervid a populat Transilvania. Dacă într-adevăr a existat la Poiana Ampoiului, acest fapt ar avea o importanță deosebită, din două motive: pe de o parte ar fi prima atestare a acestei specii pe teritoriul țării noastre într-o perioadă ulterioară neoliticului, pe de altă parte, cu această ocazie s-ar constata că arealul ei era mai extins, în mod surprinzător, decât se credea până acum. Prezența acestei specii a fost certificată în neoliticul din Banat⁶⁷, dar și în culturile Hamangia și Gumelnița din Dobrogea⁶⁸, deci într-un areal unde condițiile climatice erau prielnice acestei specii termofile.

O importanță economică foarte redusă o aveau, pe teritoriul Transilvaniei, vânătoarea (prinderea) păsărilor sălbatică și culesul moluștelor (cu o pondere mai ridicată doar la Tărtăria). La Șincai a fost identificat un fragment aparținând cocoșului-de-mesteacăn, iar la Tărtăria 10,6% din totalul resturilor determinate provin de

⁶⁴ S. Haimovici, *Unele probleme arheozoologice privind aspectul cultural Stoicani – Aldeni din sud-estul României*, în *CI*, S.N., XVII / 1, 1998, p. 286.

⁶⁵ N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea, 1980, p. 99.

⁶⁶ S. Haimovici, *Studiul materialului paleofaunistic găsit în groapa nr. 7 din așezarea cucuteniană de la Dumești (jud. Vaslui)*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, IX–XI, 1987–1989, p. 87.

⁶⁷ Georgeta El Susi, *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor VI î.Ch. – I d.Ch.*, Timișoara, 1996, p. 181.

⁶⁸ Olga Necrasov, S. Haimovici, *Contribution à l'étude des cervidés subfossiles et de leur distribution géographique au néolithique en Roumanie*, în *AȘUI*, II, a, IX, 1, 1963, p. 138; S. Haimovici, *Contribuția arheozoologiei la reconstituirea istoriei din neolitic până la epoca romană*, în *Istoria Românilor*, vol. I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, 2001, p. 39.

la lamelibranhiate. Prezența moluștelor printre resturile menajere a fost evidențiată și la Șincai și Poiana Ampoiului, dar cotele acestora sunt ne semnificative (sub 1%). Chiar dacă nu se reflectă în materialului arheozoologic, probabil că pescuitul, în funcție de mediul în care erau amplasate așezările, era practicat de comunitățile culturii Coțofeni din Transilvania, dar cu siguranță valoarea economică a acestuia era foarte scăzută.

Din perioadele timpurii ale epocii bronzului de pe teritoriul Transilvaniei deținem foarte puține date paleofaunistice, toate din surse bibliografice. Eșantioanele ce au furnizat informații asupra economiei animaliere din această perioadă provin din așezările de la Livezile aparținând grupului cultural cu același nume și Zoltan aparținând grupului cultural Iernut. Alături de acestea pot fi amintite siturile aparținând grupului Șoimuș de la Țebea și Șoimuș, pentru care, însă, nu deținem analize de faună detaliate, ci doar o listă cu speciile determinate.

Mamiferele domestice sunt foarte bine reprezentate în siturile din Transilvania. Cel mai mic procentaj al acestora este de 63,1% la Zoltan, unde se pare că vânătoarea avea un rol economic mai ridicat. La Livezile cota speciilor domestice este 96,3%, iar la Țebea și Șoimuș ele reprezintă 100% din totalul mamiferelor. Analogiile cu alte așezări aparținând bronzului timpuriu dovedesc ponderea ridicată a creșterii animalelor în majoritatea cazurilor.

În bronzul timpuriu, la Livezile, ovicaprinele prevalează, în mod detașat, 65,2% (față de 16,5% bovine). Este un sit cu model economic propriu, unde se păstrează, probabil, continuitatea din perioada de tranziție în economia animalieră.

În așezarea de la Șoimuș bovinele domestice înregistrează cel mai mare procentaj din perioada timpurie a epocii bronzului, 83,3%. La Țebea cornutele mari reprezintă jumătate din totalul mamiferelor. La Zoltan frecvența bovinelor este mai scăzută, 36,6%, iar a ovicaprinelor 24,7%, apropiată de cea de la Țebea (25,2%).

În toate siturile transilvănene suinele ocupă locul al treilea, de altfel această situație este comună așezărilor din bronzul timpuriu. Prezența calului a fost semnalată doar la Zoltan, într-un procentaj foarte redus (0,9 %).

Vânătoarea, după cum am mai afirmat, pare să fi avut un rol neglijabil în Transilvania. Doar la Zoltan, rolul economic al cerbului, mistrețului și într-o mai mică măsură a căpriorului pare să fi fost mai bine definit. Este posibil ca numărul mic de așezări studiate, din această perioadă, să oglindească o situație nu tocmai reală cu privire la ponderea vânătorii în bronzul timpuriu. Culesul moluștelor și vânătoarea păsărilor sălbatice este probabil că au fost practicate doar în mod excepțional în perioada timpurie a epocii bronzului.

Pentru bronzul mijlociu studiile referitoare la fauna de pe teritoriul Transilvaniei sunt mai numeroase. Raportul specii domestice/sălbatice indică creșterea mamiferelor ca ocupație de bază. Totuși, se remarcă în 3 așezări rolul relativ important al vânătorii: Sălacea, Săcueni și Medieșu Aurit.

Bovinele domestice ocupă locul primordial în economia animalieră practică în majoritatea siturilor din bronzul mijlociu. La Săcueni, cota taurinelor este de 59,2%, iar frecvența celorlalte mamifere domestice este scăzută, la Otomani bovinele reprezintă 40,2% din totalul mamiferelor. Spectrul mamiferelor domestice este asemănător în așezările transilvănene de la Sălacea și Medieșu Aurit, unde cotele bovinelor scad sub 40%, iar pe locul secund se plasează suinele. La Derșida (cultura Wietenberg), deși bovinele domestice se află pe primul loc (35,8%), ele sunt urmate îndeaproape de ovicaprine (29,1% și suine (27,6%). La Mintiu Gherlei, cultura Wietenberg, ponderea bovinelor este redusă (20,9%) detașându-se ovicaprinele cu un procentaj mare (65,1%) care, se pare, că aveau un rol important în economia așezării. La fel, în Peștera Cauce, în stratul de cultură Wietenberg, ovicaprinele înregistrează 40,7%, suinele 29,2%, iar bovinele doar 8,7%.

Suinele au, în general, un rol bine definit în economia așezărilor bronzului mijlociu din Transilvania, exceptând situl de la Săcueni, unde frecvența lor este foarte redusă, 4,1% .

Calul apare aproape în toate siturile aparținând bronzului mijlociu. În Transilvania frecvența lui variază între 1 și 5%.

Din bronzul târziu doar două eșantioane arheozoologice din Transilvania au fost studiate. Unul, provenit de la Iclod este, din păcate, foarte redus numeric, iar celălalt este reprezentativ și provine din situl de la Zoltan. Ambele aparțin culturii Noua. Raportul specii domestice / specii sălbatice arată situații similare în cele două așezări: 88,9 / 11,1% la Iclod și 92,1 / 7,9% la Zoltan.

Sub aspectul reprezentării principalelor mamifere domestice, la Iclod și Zoltan, bovinele au o frecvență relativ redusă (circa 30 %), în timp ce celelalte specii au o pondere destul de însemnată. Există diferențe între situl de la Iclod și cel de la Zoltan, ce constau, în primul rând, în faptul că la Iclod, pe locul doi în cadrul

economiei animaliere se plasează suinele (26,6 %) cu un procent foarte apropiat de cel al bovinelor (28,8 %), iar la Zoltan cornutele mari (33,1 %) sunt urmate de ovicaprine (27,9 %). De asemenea calul, a cărei frecvență la Zoltan este de 6,5%, atinge la Iclod cel mai înalt procentaj, 17,7%, comparativ cu siturile analizate (este posibilă aici o eroare datorită cantității foarte reduse de material faunistic).

În ceea ce privește mamiferele sălbatice, acestea sunt, în general, foarte slab reprezentate în bronzul târziu.

Din prima epocă a fierului, cinci așezări din Transilvania au fost prelucrate din punct de vedere paleofaunistic. Ocupația principală o constituia creșterea animalelor, dovadă fiind predominanța mamiferelor domestice, între 79,1 și 96,2%, în special a bovinelor domestice.

La Zau de Câmpie, cornutele mari depășesc 50% din totalul mamiferelor, iar cotele ovicaprinelor (17,75 %) și suinelor (14,01 %) sunt semnificativ mai reduse comparativ cu cele ale bovinelor. În așezarea de la Teleac frecvența bovinelor scade ușor sub 50%. Ovicaprinele și suinele rămân în procentaje destul de scăzute, 10,4, respectiv 15,9%. Locul secund în acest sit este ocupat de suine. Situația este oarecum asemănătoare în situl de la Bernadea, în sensul că, după bovine, a căror frecvență este mai redusă (34,7 %), se plasează suinele, ce ating un procentaj destul de ridicat (25 %). La Mediaș – „Gura Câmpului” bovinele înregistrează un procentaj de peste 40%, pe locul secund se plasează ovicaprinele, iar suinele ocupă locul al treilea în cadrul economiei acestui sit.

O situație aparte este întâlnită la Mediaș-„Cetate”, unde predomină ovicaprinele cu un procent de 30,1% urmate, destul de aproape de bovine, 26,4% și suine 25,1%.

Calul înregistrează în Transilvania, în perioada hallstattiană cote destul de scăzute (sub 6%) cu excepția sitului de la Mediaș – „Cetate”, unde atinge 9,4%.

Vânătoarea în scop alimentar, deși practică la scară mică în hallstattul transilvănean, pare să fi avut o oarecare însemnătate la Mediaș-„Gura Câmpului”, unde cerbul înregistrează o frecvență de 8,8%, iar bourul și mistrețul de 6% și la Bernadea, unde principalul mamifer vânat era cerbul, 7,8%. În celelalte așezări din Transilvania, Teleac, Zau de Câmpie și Mediaș-„Cetate”, cotele principalelor mamifere sălbatice sunt în general reduse, sub 2%, ocazional depășesc 3–4%.

Pescuitul se practica, probabil, foarte rar în așezările hallstattiene din Transilvania (puține resturi de pește s-au descoperit la Mediaș-„Cetate” și Bernadea), la fel și vânătoarea păsărilor sălbatice. Resturi de moluște au fost identificate la Zau de Câmpie și Bernadea, în cantitate mică. La Teleac, însă, în interiorul unei locuințe (L 9), într-o alveolare s-au găsit cochilii de lamelibranhiate (*Unio pictorum*) într-o cantitate mai mare.

Din a doua epocă a fierului, La Tène (epoca dacică), au fost studiate șapte așezări din Transilvania: Merești, Covasna, Porolissum-„Măgura Moigradului”, Sighișoara, Șimleu Silvaniei, Biharea și Târnăvioara-„Cetate”.

Urmărind raportul speciei domestice/sălbatice constatăm că în majoritatea siturilor transilvănene creșterea animalelor reprezenta ocupația de bază la daci, alături de cultivarea unei mari diversități de specii de plante⁶⁹. Vânătoarea avea, doar pe alocuri, un rol bine definit în suplینirea necesarului de hrană pentru comunitate. Cea mai mare frecvență o au mamiferele sălbatice la Șimleu Silvaniei, 29,3%. În două așezări din Transilvania importanța vânătorii era practic nulă, chiar dacă lipsa animalelor sălbatice se poate datora, în mare parte, eșantioanelor osteologice reduse numeric: Biharea și Târnăvioara-„Cetate”. În această ultimă așezare, bovinele domestice înregistrează cea mai mare cotă, 88,7%, iar ovicaprinele și, în mod special, suinele sunt foarte slab reprezentate. O însemnătate deosebită o avea, în Transilvania, creșterea cornutelor mari și la Porolissum (pentru diferențiere am notat Porolissum 1 eșantionul prelucrat și publicat de S. Haimovici, iar Porolissum 2 lotul analizat și publicat de G. El Susi), unde analiza unui eșantion faunistic a dat un procentaj al bovinelor de de 76,9% – Porolissum 1, iar în cadrul celui de-al doilea lot – Porolissum 2, cantitatea resturilor de bovine scade (45%), la fel și ovicaprinele, crescând cota porcului și calului. Valori relativ mari, 51,4%, o au bovinele domestice și la Biharea.

Spectrul mamiferelor domestice este foarte asemănător în cele două așezări dacice din sud-estul Transilvaniei: Merești și Covasna. În ambele situri, sub raportul numărului de fragmente, predominante sunt bovinele, cu procentaje de circa 38%, iar sub raportul numărului minim de indivizi, majoritare sunt suinele. Prin urmare, se poate aprecia că ambele specii dețineau un rol economic important în economia celor două așezări. De asemenea, și cornutele mici au procentaje destul de ridicate (15 – 19 %).

În alte două așezări transilvănene locul primordial în exploatarea mamiferelor îl dețineau suinele. Astfel, la Sighișoara și Șimleu Silvaniei, suinele devansează bovinele cu peste 12 procente. Din cele expuse anterior se poate constata că populațiile așezărilor dacice din Transilvania erau specializate în creșterea bovinelor și suinelor (cele două specii disputându-și întâietatea), dar și ovicaprinele jucau un rol economic deloc neglijabil.

⁶⁹ Liliana Suci, *Indici pentru reconstituirea vieții cotidiene în așezările dacice. Aspecte ale alimentației*, în *Studii de Istorie Antică. Omagiu profesorului Ioan Glodariu*, Bibliotheca Musei Napocensis, XX, Cluj-Napoca, 2001, p. 159–165.

Calul apare în toate așezările dacice, cu excepția sitului de la Târnăvioara, cu un eșantion redus numeric. Frecvența sa variază între 1,6% la Sighișoara și 14,1% la Porolissum 2. Era un animal folosit în alimentație dar și la călărie sau diverse munci agricole.

La Covasna și Șimleu Silvaniei au fost descoperite resturi de găină domestică.

Vânătoarea nu era o ocupație bine conturată în așezările dacice din Transilvania. Cele mai mari frecvențe le atinge cerbul la Merești, 8,4%, Șimleu Silvaniei, 8 și Porolissum 2, 7,5%. În Transilvania, doar la Șimleu Silvaniei, mistrețul prezenta o importanță deosebită, cota acestuia fiind, de altfel, cea mai ridicată, 16,8%. Bourul și căpriorul sunt specii slab reprezentate în eșantioanele arheozoologice. Sporadic se mai vânau urși, castori și iepuri.

Speciile sălbatice de păsări sunt rar întâlnite în siturile dacice din Transilvania. Doar la Covasna a fost descoperit un fragment de corb. Prin urmare, vânarea păsărilor nu pare să fi constituit o ocupație a populațiilor dacice. Același lucru se poate spune și despre pescuit și despre culesul moluștelor (resturile acestora lipsind din eșantioanele faunistice din Transilvania).

Tabelul 1.

Ponderea mamiferelor domestice (%) în situri pre- și protoistorice din Transilvania.

	<i>Bos taurus</i>		<i>Ovis / Capra</i>		<i>S. domesticus</i>		<i>E. caballus</i>		<i>C. familiaris</i>	
	Nr. frg	NMI	Nr. frg	NMI	Nr. frg	NMI	Nr. frg	NMI	Nr. frg	NMI
G.Baciului-St.Criș	51,44	33,87	39,37	38,7	0,72	4,83				
Leț-St.Criș	50,39	33,33	19,68	16,66	19,68	22,22			1,57	5,55
Zăuan-St.Criș	62,82	40	22,43	20	1,92	5			0,64	5
O.Sibiului-St.Criș	56,03	36	28,44	24	2,15	8				
Tășnad-St.Criș	76,92	33,33								
Tărtăria-St.Criș	85,14	53,33	2,97	20	1,98	6,66				
Livada*-St.Criș	69,09	50	11,81	22,22	0,9	5,55				
Turia*-St.Criș	76,04	50								
Seușa*-St.Criș	30,08	27	57,1	45,9	7,1	10,8			0,2	2,7
Peștera Cauce*-St.Criș	3,5	7	75	63,4	11,9	14,1				
Iernut*-St.Criș	54,16		8,33		16,66				7,89	
Tăușa*-Turdaș	76	35,36	6	17,64	4	11,75				
Orăștie*-Turdaș	56	47,1	1,9	2,2	3,1	4			0,1	1,1
Zau Câmp.*-Turdaș	69,59	41,09	3,72	13,7	3,55	9,59			0,35	1,37
Peștera Cauce*-Turdaș	4,7	5,6	63,5	57	19,9	16,8			0,5	1,9
Zau Câmp.CCTLNI	71,36	39,62	10,19	17,92	6,75	17,92			1,42	5,66
Cluj-Nap.-CCTLNI	72,22	77,77	2,77	11,11	12,5	22,22			2,77	22,22
Iclod-CCTLNI	74,25	45,94	5,25	8,1	2	5,4			0,25	2,7
Iclod*-CCTLNI	45,5		3,73		3,91					
Ch.Turzii-CCTLNI	43,57	30,55	27,98	27,77	11,46	13,88			2,29	2,77
Carei*-CCTLNI	52,45	26,66	10,78	13,3	18,62	20			0,49	6,6
Tărtăria-Vinca	76,42	50	6,42	11,11	5,71	5,55			1,42	5,55
Ch.Turzii-Petrești	49,7	30,55	18,23	16,66	16,47	13,88			0,29	2,77
Zau Câmp.-Petrești	84,83	57,35	6,47	11,76	4,34	11,76				
Tărtăria-Petrești	63,94	30,43	9,52	17,39	8,84	17,39				
Malnaș-Băi*-Ariușd	3,96	5	12,22	15	11,45	17			0,56	5
Peștera Cauce*-Tiszap.	11	12,5	37	28,1	22,3	24			0,3	2,1
Ch.Turzii-ToarteP	26,8	19,35	26,11	19,35	25,77	19,35			1,03	1,61
Șincai-Coțofeni	52,25	25	22,58	30	16,12	25	0,64	5	1,29	5
Tărtăria-Coțofeni	53,84	28,57	12,08	14,28	17,58	14,28			1,09	7,14

(continuare)

Tabelul 1 (continuare)

Ghida*-Coțofeni	50,88	33,33	8,77	4,76	8,77	19,04			1,76	4,76
P.Ampoiului*-Coțof.	17,82	14	54,02	32	17,82	21			3,94	7
Livezile*-Coțofeni	17,88	5,4	74,39	54,05	12,58	18,91			6,4	5,4
Peștera Cauce*- Coțofeni	9,1	13,3	44,2	35	27,9	28,3			2,9	3,3
Cicău*-Coțofeni	50	30	4,83	20	8,06	10	12,9	10	3,22	10
Livezile*-gr.Livezile	16,5	11,72	65,2	51,7	13,3	13,7			1,1	4,6
Zoltan*-gr.Iernut	36,63	28,57	24,75	21,43	10,89	7,14	0,99	7,14		
Derșida-Wieten.	35,84	26,11	29,1	28,66	27,68	25,47	1,24	3,82	2,57	5,73
M.Gherlei-Wieten.	20,93	14,28	65,11	42,85	11,62	28,57			2,32	14,28
Peștera Cauce*- Wieten.	8,7	10,8	40,7	29,2	29,2	32,3			4,2	4,6
Otomani*-Otom.	40,28	28,22	13,51	18,1	23,71	30,06	5,03	3,38	5,03	7,67
Carei*-Otom.	36,2	26,2	9,3	12	25,7	30,2	9,5	6,2	2,6	3,7
Sălăcea*-Otom.	38,64		11,75		16,44		4,18		1,01	
Săcueni*-Otom.	54,21		1,09		4,13		4,02		1,27	
Medieșu Aurit*-Otom.	38,64		6,76		28,12				0,4	
Iclod-Noua	28,88	22,22	15,5	11,11	26,66	22,22	17,77	11,11		
Zoltan*-Noua	33,1	28,1	27,9	25,8	24	26,6	6,5	6,2	0,6	1,1
Mediaș „Cetate”-Hallst.	26,42	18,18	30,19	24,24	25,16	27,27	9,43	9,09	5,03	9,09
Zau Câmp.-Hallst.	55,14	29,41	17,75	17,64	14,01	17,64	2,8	5,88	0,93	5,88
Bernadea*-Hallst.	34,7	26,3	19,7	22,3	25,3	23,7	5	6,6	1,4	2,7
Teleac*-Hallst.	49,31	28,92	10,43	19	15,93	22,31	5,76	6,61	3,84	4,95
Mediaș „G.Câmp.”*-Hallst.	42,79	30,26	18,13	21,05	14,41	17,1	1,2	1,8	3,5	3,7
Merești-Daci	38,99	20,33	15,62	16,98	29,43	40,67	3,49	1,69		
Covasna-Daci	38,53	24	19,05	18,66	29,79	26,66	7,02	8	0,57	4
Porolissum 1*-Daci	76,93		10,27		7,18		4,61			
Porolissum 2*-Daci	45	48,5	6,3	20	14,7	17,1	11,9	8,5		
Sighișoara*-Daci	28,9	25,8	16,7	20,9	41,1	35,6	1,6	2	0,6	1,3
Șimleu Silv.*-Daci	21,6		10,1		34,1		4,4		0,3	
Biharea*-Daci	51,43	22,22	5,71	11,11	31,43	33,34	8,57	22,22	2,86	11,11
Târnăvioara*-Daci	88,7		9,67		1,61					

* situri preluate din literatură de specialitate

Tabelul 2.

Ponderea principalelor mamifere sălbatice (%) în situri pre- și protoistorice din Transilvania.

	<i>Cervus elaphus</i>		<i>Sus ferus</i>		<i>C. capreolus</i>		<i>Bos primigenius</i>	
	Nr. frg.	NMI	Nr. frg.	NMI	Nr. frg.	NMI	Nr. frg.	NMI
G.Baciului-St.Criș	5,31	8,06	0,24	1,61	2,17	8,06	0,24	1,61
Leț-St.Criș	7,09	16,66					1,57	5,55
Zăuan-St.Criș	7,05	10	2,56	5	0,64	5	1,28	5
O.Sibiului-St.Criș	7,75	8	0,43	4	1,72	8	3,01	8
Tășnad-St.Criș	10,25	16,66	7,69	16,66			2,56	16,66
Tărtăria-St.Criș	6,93	6,66			0,99	6,66	1,98	6,66
Livada*-St.Criș	13,63	16,6	4,54	5,55				
Turia*-St.Criș	5,21	7,14	5,21	14,28	2,08	7,14	11,46	21,44
Seușa*-St.Criș	1,4	5,4			3,08	5,4	0,2	2,7
Peștera Cauce*-St.Criș	3,8	5,6	1,1	2,8	2,1	2,8		
Iernut*-St.Criș	1,31							

(continuare)

Tabelul 1 (continuare)

Tăulaș*-Turdaș	4	11,75	4	11,75	6	11,75		
Orăștie*-Turdaș	34,7	31,4	2,3	4,4	0,18	2,2	1,1	4,4
Zau Câmp.*-Turdaș	14,86	13,7	1,52	4,11	1,68	6,85	4,73	9,59
Peștera Cauce*-Turdaș	3,4	4,7	2,5	3,7	4,3	6,6	0,4	0,9
Zau Câmp.CCTLNI	5,71	5,66	0,58	2,83	1,75	3,77	1,81	3,77
Cluj-Nap.-CCTLNI	1,38	11,1	5,55	11,11	1,38	11,11	1,38	11,11
Iclod-CCTLNI	13,5	16,21	3,25	8,1	0,5	2,7	4	8,1
Iclod*-CCTLNI	24,71	21,5	9,71	13,5	4,02		7,68	
Ch.Turzii-CCTLNI	6,42	8,33	0,45	2,77	5,5	8,33	1,83	2,77
Carei*-CCTLNI	8,33	13,3	8,82	13,3	0,49	6,6		
Tărtăria-Vinca	5	11,11			2,85	5,55	1,42	5,55
Ch.Turzii-Petrești	8,52	13,88	0,88	2,77	3,82	8,33	1,17	2,77
Zau Câmp.-Petrești	2,12	8,82	0,7	2,94	0,2	1,47	1,21	4,41
Tărtăria-Petrești	8,16	8,69	4,08	8,69	1,36	4,34	2,04	4,34
Malnaș-Băi*-Ariușd	50,28	37	2,16	4	18,57	14	0,12	1
Peștera Cauce*-Tiszap.	13,4	9,4	6,4	7,3	5,1	5,2	0,8	2,1
Ch.Turzii-ToarteP	6,18	6,45	2,74	6,45	4,46	6,45	1,37	1,61
Șincai-Coțofeni	6,45	5			0,64	5		
Tărtăria-Coțofeni	8,79	7,14	3,29	7,14	1,09	7,14		
Ghida*-Coțofeni	7,01	9,52	8,77	9,52	12,28	14,28	1,76	4,76
P.Ampoiului*-Coțof.	3,62	8	0,55	4	0,55	2	0,07	1
Livezile*-Coțofeni	0,44	2,7	0,22	2,7	1,9	4,6	3,97	5,4
Peștera Cauce*- Coțofeni	11,6	8,2	1,8	3,3	1,1	1,7		
Cicău*-Coțofeni	9,67	10	11,29	10				
Livezile*-gr.Livezile	0,4	2,3	0,2	1,4			0,4	1,4
Zoltan*-gr.Iernut	11,88	14,29	3,96	7,14	0,99	7,14		
Derșida-Wieten.	0,35	1,91	0,35	1,27	1,06	3,82	0,08	0,63
Peștera Cauce*- Wieten	6,8	7,7	2,1	3,1	0,4	1,5		
Otomani*-Otom.	6,82	4,29	3,66	2,76	0,93	1,53	0,36	0,92
Carei*-Otom.	7,7	7,4	4,1	6,2	0,8	1,9	3,3	3,7
Sălacea*-Otom.	16,81		1,16		5,14		4,05	
Săcueni*-Otom.	13,71		13,55		5,12		1,83	
Medieșu Aurit*-Otom.	9,77		2,7		5,86		4,51	
Iclod-Noua	4,44	11,11	4,44	11,11			2,22	11,11
Zoltan*-Noua	6	6,5	1	1,3	0,3	0,8		
Mediaș „Cetate”-Hallst.	1,89	3,03	0,63	3,03	0,63	3,03		
Zau Câmp.-Hallst.	3,73	5,88	0,93	5,88	0,93	5,88	3,73	5,88
Bernadea*-Hallst.	7,8	7,9	3,57	4,13	0,4	1,3		
Teleac*-Hallst.	4,39	4,95	6,04	7,89	0,96	1,65		
Mediaș „G.Câmp.”*-Hallst.	8,83	10,52	6,04	7,89			6,04	9,21
Merești-Daci	8,49	6,77	2,88	8,47			0,6	1,69
Covasna-Daci	2,29	6,66	0,57	2,66	1,14	4	0,57	2,66
Porolissum 1*-Daci	1,01							
Porolissum 2*-Daci	6,3	5,7						
Sighișoara*-Daci	6,4	5,5	2,4	3,4	1,4	3,4	0,1	0,6
Șimleu Silv.*-Daci	8		16,8		0,6		1,9	

* situri preluate din literatură de specialitate

IV. CONCLUZII

Lucrarea de față este o sinteză sumară care reunește studiile arheozoologice asupra materialelor faunistice prelevate din săpăturile arheozoologice derulate pe teritoriul Transilvaniei. Studiul anatomo-comparat a permis identificarea a peste 90 de taxoni ce aparțin mai multor grupe de vertebrate: pești, amfibieni, reptile, păsări, mamifere, iar o parte, nevertebratelor: moluște. Analizele arheozoologice au permis conturarea unor aspecte referitoare la exploatarea animalelor domestice și practicarea vânătoarei în pre- și protoistorie pe teritoriul Transilvaniei, precum și a anumitor manifestări rituale ale vechilor comunități. Dovezi ale utilizării osului și cornului ca și materie primă în așezările din Transilvania sunt o serie de obiecte și unelte, unele aflate în stare finită, altele în diverse stadii de prelucrare. Menționăm aici și numeroasele așchii din coarne (în special de cervide) ce reprezintă deșeuri de prelucrare.

Condițiile climatice din pre- și protoistorie au fost favorabile creșterii animalelor domestice, dar au influențat și răspândirea și diversitatea faunei sălbătice. Analizele faunistice realizate pe materialele provenite din așezări transilvănene de la începutul Holocenului și până în sec. I d. Ch., arată frecvențe ridicate ale așaziselor animale de pădure. Pe primul loc în cadrul acestei grupări se află cerbul, specie prezentă în aproape toate așezările studiate, urmat de mistreț. Restrângerea în prezent a arealului speciilor de pădure se datorează atât vânatului intens cât și acțiunii antropice de defrișare masivă.

THE STAGE OF THE ARCHAEOZOOLOGICAL RESEARCHES ABOUT PRE- AND PROTOHISTORY FROM TRANSYLVANIA

SUMMARY

This archeozoological study is based on the analysis of the fauna samples proceeded from pre- and protohistoric sites from Transylvania.

Chapter I presents a short history of the archeozoological studies, a science that gained proportions after the year 1950. In chapter II it is presented the quantitative (table 1; 2) and qualitative composition of the fauna from all the placements. In chapter III it has been aimed the socio-economic evolution of the peoples from the territory of Transylvania, from Neolithic to the formation of the Roman Dacia, through the information given by the fauna materials study.

Conclusion. The present paper is a synthesis that reunites the studies on fauna materials proceeded from the archeological diggings accomplished on the Transylvanian territory. The fauna material that makes the object of the present study sums up 38000 determined fragments (in their great majority being domestic remains). The comparative anatomic study has permitted the identification in the Transylvanian sites 91 species.. They belong to several vertebrate groups: fish, amphibian, reptiles, birds, mammals and a part to the invertebrate: mollusk.

The archaeozoological study has permitted the outlining of some aspects referring to the exploitation of some domestic animals and the hunt practicing in the pre- and protohistory on the Transylvanian territory, but also the outlining of some ritual manifestations of the old communities. Thus, the main occupations of the pre- and protohistoric communities have been outlined: animal husbandry (primordial), fishing (sporadically) and mollusk picking (occasionally). There have also been outlined changes in the administration way of the species from one period to another.

The climatic conditions in the pre- and protohistory were favorable to animal keeping, but they also influenced the spreading and diversity of the wild fauna. The fauna analysis realized on the materials proceeded from Transylvanian sites from the beginning of the Holocene to the first century BC, show high frequencies of the so-called forest animals. The narrowing of their living area is owed both to intense hunting and to the anthropic action through massive clearing.